

УДК: 376-056.263 (091) (477.64-25) «1903/1917»

*Рецензент:
Литовченко С.В.,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник*

ВИНИКНЕННЯ, РОЗКВІТ ТА ЗНИЩЕННЯ ОЛЕКСАДРІВСЬКОГО УЧИЛИЩА-ХУТОРА ДЛЯ ГЛУХОНІМИХ

Володимир Шевченко

У статті розкрита історія виникнення, розвитку та знищення Олександрівського хутору для глухонімих дітей. Наведена характеристика всіх будівель та пристосувань, а також опис території хутору та навчально виховного процесу. Подана інформація про його засновника та керівника.

Ключові слова: хутір для глухонімих, глухонімі, навчання та виховання, Мовчановський.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ, РАСЦВЕТ И УНИЧТОЖЕНИЕ АЛЕКСАНДРОВСКОГО УЧИЛИЩА-ХУТОРА ДЛЯ ГЛУХОНЕМЫХ

В статье раскрыта история возникновения, развития и уничтожения Александровского хутора для глухонемых. Приведена характеристика всех строений и приспособлений, а также опись территории хутора и учебно-воспитательного процесса. Подана информация о его основателе и руководителе.

Ключевые слова: хутор для глухонемых, глухонемые, обучение и воспитание, Мовчановский.

EMERGENCE, FLOWERING AND DESTRUCTION OLEKSADRIVSKOHO SCHOOL-FARM FOR THE DEAF

This article deals with the origins, development and the destruction of the Alexander Farm for deaf children. The characteristic of all buildings and fixtures, as well as an inventory of the territory of the farm and the educational process. The submitted information about its founder and leader.

Keywords: farm for the deaf, deaf, training and education, Movchanovskyu.

Історія – це наука про минуле людства.
Хто не знає свого минулого, у того немає майбутнього.

М.Рильський

Вирішення теоретичних і практичних проблем розбудови системи національної освіти – її пріоритетної мети, структури, змісту, наукових та організаційних засад – зумовлює потребу у продукуванні нових ідей. Звернення до історії українського шкільництва дає змогу творчо використати позитивні надбання наших попередників, запобігти помилкам і некритичному застосуванню іноземного досвіду, прогнозувати наслідки тих чи інших управлінських рішень і напрямів розвитку школи.

До вивчення історії розвитку вітчизняної системи спеціальної освіти була привернута увага багатьох відомих педагогів та сурдопедагогів.

Перші спроби дослідити історію та показати стан спеціальних навчальних закладів зробили Є.В. Членов, М.В. Богданов-Березовський та М.М. Лаговський.

Історія навчання дітей з порушенням слуху отримала широке відображення у працях вчених радянського періоду А.Г. Басової, К.Д. Бойко, А.М. Гольдберг, А.Д. Добрової, О.І. Дьячкова, Н.Ф. Засенко, І.П. Соколянського, М.Д. Ярмаченка та ін., а також сучасних дослідників А.С. Аблятипова, Т.Є. Єжової, О.В. Кравченко та ін.

Згідно документів, 3 травня 1898 р. за наказом Імператриці Марії Федорівни в Петербурзі утворюється Всеросійське Опікунство Імператриці Марії Федорівни про глухонімих, яке пізніше почало відкривати свої Відділи в різних містах. Окрім шкіл, майстерень, богаділень, курсів для підготовки вчителів глухонімих, почали відкриватися школи/училища-хутори, в яких глухонімі діти сільської місцевості могли б не відриваючись від свого осередку, отримати навчання і виховання [1, 135].

Одним із перших закладів подібного типу, і в цей же час самим великим та унікальним, було училище-хутір для глухонімих дітей в місті Олександрівську (нині Запоріжжя) Єкатеринославської губернії, засновником якого був міський голова Фелікс Францович Мовчановський (1853-1921).

Ініціатором і керівником цієї справи була людина, яка не лише всю свою силу і енергію віддавала роботі, а й багато власних заощаджень вклала у цю справу. Йому були притаманні добродійність і милосердя. Все своє життя з усією енергією він сіяв вічне, розумне і добре.

Документи свідчать про Фелікса Францовича Мовчановського як про людину неспокоїної вдачі, яка з жадобою бралася за вирішення злободенних проблем тогочасної російської буденності. В силу своїх реформаторсько-просвітницьких поглядів він у своїй діяльності прагнув добра для своїх співгромадян.

11 травня 1903 р., за 2 кілометри від міста, у Зеленому Яру - прекрасній степовій місцевості, на північному схилі великої та широкої балки, на власній ділянці землі в 10 десятин, було розпочате будівництво школи для глухонімих дітей на 120 чоловік. Земля була пожертвована Олександрівською Думою, а згодом училище придбало у власність в приватної особи ще 20 десятин. 11 серпня цього ж року школа, з усіма надвірними будівлями, була закінчена і 15 серпня був зроблений перший набір учнів у складі 30 чоловік [6, 177].

На території хутора, по головному лицьовому фасаду, розташовувалися чотири великих будівлі: лікарня, школа, гуртожиток для дівчаток і вчительок із церквою посередині і гуртожиток для хлопчиків і вчителів.

Окрім цього, на хуторі була побудована окрема триповерхова будівля для адміністрації, в якій також розміщувалися пекарня, облаштовані за останнім словом парова пральня і баня. У пральні речі

оброблялися парою за допомогою машин і удосконалених технічних засобів. Неподалік від головних корпусів знаходився дитячий садок на 30 дітей і будівля школи для невстигаючих учнів на 30 чоловік. Окремо були розташовані стайні для коней, хлів для корів і свиней, пташник та ін. [4, 3-8]

В зв'язку з тим, що училище не отримувало від казни ніякої грошової допомоги та існувало лише на пожертви, які мали суто випадковий характер, його стан був дуже тяжким. Тому Олександрівський Відділ опіки, щоб знайти джерело утримання хутору і дати можливість всім, хто закінчив Олександрівське, а також інші училища глухонімих в Росії, працюючи при сприятливих умовах мати забезпечений шматок хліба для себе і своєї сім'ї, створив Маріїнський машинобудівний завод землеобробних машин і агрегатів, розрахований на 500 робочих місць [6, 179].

Одночасно із заводом були обладнані друкарня, переплітна і лінійвальна майстерні. Друкарня мала 5 машин, із яких дві - великого розміру. Також була значна кількість шрифту різних сортів, яким виконувалися роботи для державних, громадських, комерційних і промислових підприємств, а також друкувалися найрізноманітніші ілюстровані видання, брошури та ін.

Завод і друкарня були обладнані кращим устаткуванням за останнім словом техніки. Все устаткування приводилося в рух електричною енергією. Для економії палива при паровому водотрубному котлі системи «Герье» був економайзер, в якому відпрацьовані газы, перш ніж потрапити в димову трубу, нагрівали воду до температури 70-80 С°, яка надходила до котла. Відпрацьований пар не виходив із парової машини, як це бувало в більшості випадків, а за допомогою конденсатора перетворювався у воду, яка потім спрямовувалася в холодильну башту, що розташовувалася поруч, де охолоджувалася і знову йшла в справу.

В столярній майстерні знаходився екзгаузер (вентиляційна система), який висмоктував тирсу та стружки від станків, а також пил у відведене для цього місце, що мало велике значення в гігієнічному відношенні. В ковальському цеху теж був встановлений екзгаузер, який висмоктував дим із кузні і давав можливість ковалям працювати за самих сприятливих гігієнічних умов, не вдихаючи шкідливих для здоров'я газів.

Завод виготовляв рядні сіялки, жатки, кінні та кукурудзяні молотарки, на які був постійний попит. Наприклад, до весни 1910 року заводом було виготовлено 1000 жаток, 250 сівалок, 30 молотарок і 100 кукурудзянок. На 1911 рік було заплановано виготовити 3000 жаток, 2000 сівалок, 50 молотарок, 300 кукурудзянок і декілька сот буккерів.

З містом хутір був пов'язаний залізничною колією і мав власну платформу.

В усіх приміщеннях хутору було водяне опалення та електричне освітлення, був з'єднаний із містом телефоном, який також був у всіх головних його будівлях, всіх цехах, в конторі заводу та друкарні.

Всі будівлі хутора були оснащені водогінною системою з умивальними кімнатами. Також водогін побудований на подвір'ї по всій території, де через кожні 50 саж. (106.5 м.) були влаштовані протипожежні крани та крани для поливання.

Брудна вода і всі нечистоти із умивальних, ватерклозетів, пральні, бані та інших приміщень через каналізаційну систему відводилися в спеціальну будівлю – біологічну станцію, у якій в особливих закритих камерах всі органічні речовини перегорали, а мінеральні осідали на дно. Потім, проходячи крізь декілька фільтруючих систем, вода очищувалася і використовувалася для поливання городу за допомогою системи каналів.

Завдяки тому, що в балках на території хутору була джерельна вода, це дало можливість зробити там ставок глибиною до 6 метрів, який

вміщував до 2,5 мільйонів відер води, призначеної для парового котла на заводі, а також для поливання дерев і городу.

В зв'язку з тим, що хутір знаходився на віддалі від міста, він був огорожений залізобетонним парканом. По фасаду ділянка була огорожена парканом із димогарних труб, які влітку були обвиті рослинами.

Поряд із цим парканом знаходилася забетонована канава, яка притримувала воду літніх дощів, а також не дозволяла розмивати подвір'я, сад і город. По особливих трубах вода із каналу скеровувалася в сад і город для їх поливання.

Також при училищі було господарство, яке велося на 70 гектарах, 40 із яких орендувалися біля міста і склалися з поля та городу; фруктового і ягідного саду з близько 2000 плодових дерев, а частина міжрядь саду була засаджена полуницею; 10000 кущів казаплексської і німецької троянди, з метою добування розового масла; парників, теплиць, молочної ферми з 18 дійними коровами; невеликої пасіки в саду; 13 робочих коней, свиней йоркширської породи і птиці.

Обмундирування, взуття і необхідний інвентар для роботи на хуторі виготовлявся власними силами.

Також при училищі була влаштована дослідна сільськогосподарська метеорологічна станція, на якій проводилися точні спостереження і робилися записи. Звіти станції щомісячно відправлялися у Метеорологічне бюро та в Миколаївську Головну фізичну обсерваторію, а також друкувалися у річних звітах Олександрівського Відділу опікунства про глухонімих [4, 9-28].

Курс навчання в Олександрівському училищі тривав 9 років, із яких три останніх роки, окрім загальноосвітніх предметів, більше уваги приділялося на ремісниче навчання вихованців.

В класах школи навчалось 10-11 учнів і кожний клас доручався окремому вчителю або вчительці, оскільки досвід закордонних і російських училищ глухонімих довів, що більшу кількість учнів один вчитель навчати не може [3, 5].

У школах вивчалися такі предмети: а) вимовляння звуків і слів, читання і письмо, лічба усна, письмова та на рахівниці, ознайомлення з вживаними одиницями мір, ваги і монетами; б) ознайомлення з головними обов'язками людини, а саме: ставлення до уряду і суспільства; в) відомості з географії та історії; г) відомості з природознавства; д) відомості з геометрії стосовно ремесел; е) каліграфія; є) малювання, ліпка та креслення; ж) друкування на друкарських машинках; з) закон божий [3, 6].

В дитячий садок при Олександрівському училищі глухонімих зараховувалися діти 5-6 років. Вони знаходилися під керівництвом вихователів, які готували їх до переходу в загальну школу, адже практика показала, що навчання глухонімих дітей потрібно розпочинати якомога раніше, а з іншого боку, фізичний розвиток дітей дозволяв розпочинати систематичні заняття не раніше 8-9 років [3, 8].

Головним завданням школи було навчити глухонімих словесній мові. Саме тому в Олександрівському училищі був прийнятий звуковий метод навчання, визнаний більшістю педагогів як самий досконалий.

Училище не шкодувало заощаджень та праці і прагнуло поставити справу навчання глухонімих так, щоб після закінчення навчання в ньому вони могли не лише читати, а й писати та голосно говорити членороздільною мовою, а також розуміти мову інших за виразом обличчя, тобто читати з губ.

Навчання починалося із попередніх вправ з розвитку органів мови, зору, дотику, дихання, виразу обличчя, з використання рухів і положення органів мови, губ, язика, ньоба, гортані, які виконував вчитель і повторював учень.

Після попередніх вправ розпочинали визивання голосу за допомогою зору і дотику. Дитина надавала своїм голосовим зв'язкам таке положення, яке вона бачила у вчителя при вимові звуку, використовуючи при цьому дзеркало. Окрім цього, учень намагався повторити тремтіння артикуляційних органів, які він відчував у вчителя прикладаючи свою руку до його грудей і горла. Спосіб вдихання та видихання при вимові звуку також запам'ятовувався дитиною. Сприймавши спосіб видихання і ступінь тремтіння органів та їх положення, глухонімих, копіюючи вчителя, вимовляв даний звук.

Після багаторазових вправ і вправлянь звука, учню показували як пишеться буква, що ставиться. Таким чином, глухонімих навчався вимовляти звуки, впізнавати їх при вимові іншими, дивлячись на їхні губи (читати з губ), писати і читати. Коли учень засвоював декілька звуків, їх з'єднували в склади, потім з них складали легкі для вимови слова. Кожне нове слово закріплювалося до повного засвоєння в усіх трьох формах - усно, письмово і за допомогою читання з губ, яке досягалося тим, що вчитель промовляв слово або речення, а учень повинен був за рухами артикуляційних органів впізнати, що сказав вчитель.

Використовуючи читання з губ, глухонімих з нормальними розумовими здібностями мали можливість засвоїти грамоту та стати рівноправними членами суспільства.

З огляду на те, що при навчанні глухонімих принцип наочності займає першочергове значення, Олександрівське училище було забезпечене великою кількістю картин, колекцій, альбомів, таблиць, мір та ін., наочними посібниками з усіх предметів. Також була колекція муляжів пташок місцевих порід [3, 10-13].

Нарівні із загальноосвітніми предметами, училище ставило своєю метою дати вихованцям в руки таке знаряддя праці або ремесло, яке могло б прогодувати їх після закінчення училища. Тому великого значення в

Олександрівському училищі надавали трудовому вихованню і професійній підготовці.

Для хлопчиків при училищі був обладнаний клас ручної праці, в якому вони, під керівництвом досвідчених вчителів, систематично, за чітко відпрацьованою програмою, під час виконання дрібних робіт знайомилися із призначенням різних інструментів, прийомами і елементами робіт. В класі ручної праці працювали лише хлопчики середнього і старшого віку, а малі діти, під керівництвом вихователя виконували плетіння сумок зі шпагату та кошиків зі стружок, випалюванням та іншими дрібними роботами. Роботи в класі ручної праці були перехідними і підготовчими до робіт в спеціальних майстернях (столярній, токарній, переплітній та взуттєвій під керівництвом майстрів) або на заводі [3, 16].

Для дівчаток в училищі були класи рукоділля. Завдання і мета школи в справі навчання рукоділлю зводилася до того, щоб навчити дівчаток і дати їм уміння шити так, щоб після закінчення школи вони могли самостійно застосовувати свої знання в житті і заробляти собі на прожиття.

В рукодільному класі працювало близько 40 дівчаток. Робота розпочиналася після обіду і тривала з 14.30 до 18 години; маленькі дівчатка працювали з 14.30 до 16.30. Робота розподілялася так: уроки викрійки - три рази на тиждень, вишивання - один раз, лагодження білизни і платтячок - один раз, в'язання панчіх на спицях і в'язання крючком - по одному разу, шиття - три рази.

На викрійку зверталася особлива увага. Кожна річ викроювалася спочатку із паперу в звичайну величину, а потім ця ж річ у зменшеному виді вносилася кожною дівчинкою у свій зошит. Таким чином, у кожної учениці до закінчення навчання набиралася альбом викрійок, якими вони користувалися в майбутньому житті.

Два останніх роки навчання використовувалися на спеціальне вивчення викрійки і використання на практиці вивченого, тобто шиття із журналів.

Окрім цього класу, з такими ж завданнями при училищі був в'язальний і бальний класи, де з такою ж користю дівчатка навчалися різним в'язальним роботам на машинці і головне, крою та шиттю білизни.

Для дівчаток зі слабким здоров'ям та з інтелігентних сімей у 1908 році був відкритий клас з виготовлення дамських капелюшків на продаж [3, 18-19].

При училищі були гарно обладнані класи малювання і креслення. Малювання велося за новим натуральним методом викладання - графічним мистецтвом і мало тісний зв'язок з іншими предметами шкільного курсу, а особливо із заняттями ручної праці й рукоділлям. Викладав цей предмет місцевий художник комерційного училища і вчителька зі спеціальною підготовкою. Креслення викладав учитель ручної праці [3, 21].

Залишаючись на літо при училищі, старші дівчатка працювали почергово на кухні і в пральні, доїли корів та випікали хліб, навчалися різним роботам з домогосподарства. Хлопчики ж працювали у полі, саду та на городі [3,25].

Олександрівське училище-хутір було унікальним закладом для глухонімих не лише в Росії, але і за кордоном. Вже через шість років після відкриття воно нараховувало до 200 учнів і майна, яке оцінювалося у майже 2 млн. руб. До 1910 року на хуторі було чудово налагоджене господарство, а продукція, яка вироблялася його учнями, неодноразово завойовувала призові нагороди на губернських виставках [1, 136].

Добра слава про заклад поширювалася не лише на Катеринославську губернію, але й далеко за її межі. Вона дійшла і до царської сім'ї. 9 лютого 1911 р. Ф.Ф. Мовчановський протягом години мав аудієнцію у імператорської сім'ї. Покровителі були задоволені діяльністю

Олександрівського відділу, створеного ним закладу та дали йому високу оцінку [2, 31].

Не дивлячись на все це, добра справа викликала протидію російських чиновників, які замість того, щоб підтримувати та розвивати її, згубили і задушили ревізіями та рішеннями, які все зруйнували. В ході розслідування Ф.Мовчановському було висунуто 420 пунктів звинувачень. Він був змушений написати прохання про звільнення з посади Олександрівського міського голови. Його заарештували та поки тривало слідство (протягом двох років) посадили за ґрати. В підсумку він був виправданий, але за цей час хутір був розгромлений, а все його господарство знищене. Навчально-виховний процес здійснювався лише в трьох класах [6, 181].

В кінці 1915 року Ф.Ф. Мовчановський повертається до Олександрівська і весною 1916 року балотується на виборах в міську Думу. Міська громада поважала його за невичерпну енергію у втіленні прекрасних задумів на ниві культури, освіти, добродійництва та милосердя. У жовтні 1916 року Фелікс Мовчановський знову обирається міським головою.

За свою діяльність протягом життя, надвірний радник Фелікс Францович Мовчановський був нагороджений орденами св. Станіслава III ст. (28.03.98), св. Анни II (02.04.06) і III (06.12.02) ст., Бухарською золотою зіркою III ст. (28.02.02), золотим нагрудним знаком I ст. Опікунства Государині Імператриці Марії Федорівни про глухонімих (01.05.03) та знаком Червоного Хреста (24.06.99). Окрім цього, за закладку Олександрівської школи для глухонімих та подальший розвиток закладу був удостоєний високої подяки Відомства Імператриці Марії Федорівни (16.05.03, 03.02.04, 03.05.08); за відкриття в м. Євпаторії школи-санаторію для глухонімих дітей удостоєний "Іменної подяки" Відомства Імператриці Марії Федорівни (17.01.08) та у 1910 і 1911 році мав аудієнцію у царя, який

високо оцінив його діяльність і діяльність Олександрівського училища-хутора для глухонімих.

Хвороба скосила цю талановиту людину, справжнього патріота рідної землі у 1921 році. Він помер від тифу в Катеринославі [5, 3].

Отже, все своє життя Фелікс Францович Мовчановський сіяв добре, вічне, будив у душах людей почуття милосердя, гуманізму, взаємоповаги, людяності. Створений ним заклад був відомим на весь світ, оскільки навчання глухих мові та ремісничу підготовка вихованців проводилися на найвищому рівні і це підтверджувалося вагомими результатами, чого не досягав в той час жоден подібний заклад на теренах Російської імперії.

Література:

1. Басова А.Г., Егоров С.Ф. История сурдопедагогики. - М., 1984. – с. 135.
2. Каменский П.В. О разрушении Александровской школы-хутора глухонемых. – М.: Русский мир, 1914 г. – с. 31.
3. Лаговский Н.М. Лекция, прочитанная в августе 1910 года на южнорусской областной сельскохозяйственной выставке в г. Екатеринославе. – Александровск: Тип. при училище глухонемых, 1910. – 28 с.
4. Мальцев А. Училище-хутор глухонемых в г. Александровске, Екатеринославской губ. 1903-1910. – Александровск: Типография при училище-хуторе глухонемых, 1910. - 29 с.
5. Перепадя В. Вклонімося його світлому розуму // Запорізька Січ. – 1992. – 04 лют., - с. 3.
6. Ярмаченко М.Д. Виховання і навчання глухих дітей в УРСР. - К.: Рад. школа, 1968. – с. 177, 179, 181.